

GÖSTEREN VE GÖSTERİLEN BOYUTLARIYLA TÜRKÇEDE “GÜZELLİK” KAVRAMI ÜZERİNE

On Concept of Niceness in Turkish with It's Siginifier and Signified Aspects

Serkan ÇAKMAK*

ÖZ

Bir dilin gerek kendine ait gerekse ödünçleme ile edindiği leksik birimleri, kavramsallaşma sürecinde, o dilin ait olduğu milletin kültürüyle işlenir. Bu nedenle bir milletin herhangi bir kavrama ilişkin düşünüş ve algılayışı, söz konusu kavramın dildeki göstergesinin/göstergelerinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bundan hareketle örneğin, aynı dilin iki farklı lehçesinde bir kavramı işaretleyen dil göstergeleri, ortak kültürden beslendiği ve kolektif şuurla işlendiği için, lehçenin birinde bu kavrama birinci dereceden işaret eden göstergenin diğer lehçede yine birinci veya ikinci dereceden aynı kavramı işaretlediği görülecektir.

Bu bağlamda Türk kültüründen beslenen Türkçenin lehçelerinde, bir kavramı işaretleyen göstergelerin gösteren ve gösterilen boyutlarındaki benzerlik, işaretlenen kavramın Türk kültüründe ve şuurunda nasıl değerlendirildiğine dair bilgiler sunacaktır.

Bu çalışmada Türkçede güzellik kavramına işaret etmek üzere seçilen göstergeler, Türk kültüründeki güzellik algısı açısından değerlendirilmiş ve Türkçenin farklı lehçelerinde “güzellik” kavramına işaret eden göstergeler karşılaştırılmıştır. Bunun için öncelikle standart Türkiye Türkçesindeki “güzel” göstergesinin anlam dünyası ortaya konulmuş sonra Türkiye Türkçesinden hareketle diğer lehçelerin güzellik kavramıyla ilgili göstergeleri, milli kültür ve algılayış göz önünde bulundurularak değerlendirmeye alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkçe, güzellik, kavram, gösterge, milli kültür.

ABSTRACT

Lexical units of any language that both own and acquired by loaning are shaped by culture of nation speaking this language at conceptualization process. Therefore, a nation's consciousness and perception relating to any notion plays a significant role on detection about sign/signs of this notion. Based on this, for instance, linguistic signs in two distinct dialects of any language referring to same concept, for emanated from common culture and are treated by collective conscious, it is seen that first sign in one dialect that refere this concept is same first and second sign in another dialect.

In this context, resemblance on aspects of signifier and signified of a sign that refers to any concept in dialects of Turkish, originating from Turkic culture, presents informations about the signified concept how is considered by Turkic consciousness and culture.

In this paper, selected signs in order to refer to "niceness" concept in Turkish were considered in terms of perception for niceness in Turkic culture and signs relating to concept of niceness in distinctive dialects of Turkish were compared. For this case, firstly semantic scope of "güzel" sign in standart Turkish of Turkey was presented. Then, signs relating to beautiful concept in other Turkish dialects were dealt with by taking into consideration national culture and perception .

Key Words: Turkish, niceness, concept, sign,

* Araştırma Görevlisi Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. (serkancakmak@msn.com)

national culture

Giriş

Türkiye Türkçesinde /güzel/ sözcüğüyle ile işaret edilen “güzellik” kavramı, söz konusu sözcüğün hem cümle içindeki farklı görevleri nedeniyle edindiği yeni anlam değerleri hem parçalar üstü sesbirimlerin ona kattığı anlamlar hem de kalıplaşmış yapılar içerisinde üstlendiği başka anlam değerleriyle gösterilen boyutunu oldukça zenginleştirmiştir.

Öte taraftan “güzel” kavramına Türkçede yalnızca /g.ü.z.e./ göstereniyle işaret edilmemiş gerek tarihî gerekse çağdaş Türk lehçelerinde güzellik kavramını ifade eden birçok gösterge kullanılmıştır. Bu kullanımlar sayesinde “güzellik” kavramının gösteren boyutu da en az gösterilen boyutunda olduğu kadar zenginleşmiştir.

Güzellik kavramının bu iki zengin boyutu beraber değerlendirildiğinde, Türkçedeki bilhassa bu çalışmanın mihrak noktasını oluşturan Türkiye Türkçesindeki ikincil gösterenlerle güzellik kavramına işaret etmek üzere seçilen birincil gösterenler arasındaki anlamsal yakınlık göze çarpacaktır.

Birincil ve ikincil gösterenler arasındaki bu yakınlık, Türkçenin başka lehçelerinde dahi olsa ortak bir kültürden neşet etmeleriyle izah edilebilir. Yani farklı lehçelerde güzellik için tercih edilen birincil gösterenler, kültürel arka planın ortak oluşu nedeniyle gerek tarihî lehçelerde gerekse Türkiye Türkçesinde - söz gelimi deyimlerde - güzellik kavramını bildiren ikincil gösterenlerle anlam ilişkisine sahiptir.

Bu çalışmada öncelikle /g.ü.z.e./ göstereninin kavramsal çerçevesi bütün yönleriyle izah edilmiş, akabinde tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde güzellik kavramına işaret eden gösterenlerden birkaçının kültürel arka planı ve bu kültürel arka planın tarihî lehçeler ve Türkiye Türkçesindeki yansımalarına ait örnekler değerlendirilmiştir.

1. Türkiye Türkçesindeki Güzel Göstereni İçin Kavramsal Bir Çerçeve

Felsefe tarihi boyunca türlü tanımları yapıp türlü kavramlarla ilişkilendirilen, (iyi, doğru, yararlı, dürüstlük, ahlaksal doğrular vb.) güzellik kavramı için felsefi bir hüküm beyan etmek ve sanat açısından güzelin anlamını izah etmek bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır.

Soyut ve oldukça izafi bir kavram olarak “*güzellik*” için mahdut bir tanım yapmak ve onun anlam sınırını tayin etmek pek de mümkün değildir. Bu nedenle öncelikle “*güzel*” sözcüğünün sözlüklerdeki karşılıklarından hareketle bu kavramın ana hatları saptanmalı sonra bu genel anlamlandırmalardan istifade edilerek kavramın çağrışım dünyası belirlenmelidir.

Güzel sözcüğü için kavramsal bir çerçeve belirlenecekse bunun için öncelikle, dil göstergelerini birbirinden ayırıcı işlev yerine getiren en küçük anlam ögesine ya da özelliğine (Kıran, 2010: 248) başka bir ifadeyle her sözlüksel birimin anlam belirleyicilerine (Aksan 2009: 48), güzelin anlambirimcilerinin belirlenmesine ihtiyaç vardır.

Buradan hareketle bir tablo vasıtasıyla standart Türkiye Türkçesindeki güzel sözcüğünün düz anlamına ait anlambirimcilerinin neler olduğu, bu sözcüğün yakın ve zıt anlamlısı olan birkaç kelime ile karşılaştırılarak gösterilecek olursa:¹

Sözcüksel Birimler / Dilsel Göstergeler	Belirleyiciler				
	Hoşa gitme	Kadına dair	Davranışsal ve manevi özelliklere dair	Fiziksel özelliklere ve dış görünüme dair	Erkeğe dair
Güzel	+	+	-	+	-
Çirkin	-	+	-	+	+
Yakışıklı	+	-	-	+	+
İyi	+	+	-	-	+
Kötü	-	+	-	-	+

Yukarıdaki tabloda “güzel” sözcüğünü “güzel” sözcüğüne yakın ve zıt anlamlı diğer sözcük birimlerden ayıran anlamsal parçacıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tabloda, en soldaki satırlarda verilen dil göstergelerinin üstten 2. sütunlarda yer alan anlam parçacıklarından hangisini taşıyıp taşımadığı gösterilmiştir. Söz gelimi şayet (x) sözcük birimi (y) anlam parçacığını taşıyorsa (x) satır ile (y) sütunun kesiştiği hücreye (+) işareti ile şayet taşımiyorsa (-) ile gösterilmiştir.

¹ Güzel sözcüğünün anlam belirleyicilerinin tespit edildiği bu tablodaki işleme benzer uygulamalar için bakınız: (Aksan 2009: 48; Kıran 2010: 248, 249)

Bu bilgiler doğrultusunda güzel kelimesi, tabloya göre değerlendirildiğinde örneğin yakışıklı kelimesinden erkeğe dair olma anlamını ihtiva etmiyor oluşu yönüyle ayrılmaktadır.

Tabloda verilen bilgilere dayanarak güzel sözcüğünün (+) işaretine sahip olduğu anlam belirleyiciler yan yana yazılırsa **güzel** için: Bir kadına dair ve fiziki özelliklerine ait hoş giden vasıf, demek gerekir.

Güzel göstergesinin bağlam içerisinde ve zamanla düzenlamıyla bağlantılı olarak kazandığı yananamlar mevcuttur. Bu yananamlarla birlikte tebarüz eden güzel göstergesinin anlam alanı Türkiye Türkçesinin sözlüklerinden istifade ile şu şekilde belirlenebilir:

“Güzel” kavramı için Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde örnekleriyle birlikte aşağıdaki anlamlar verilmiştir:

“güzel sf. 1. Göze ve kulağa hoş gelen, hayranlık uyandıran, çirkin karşıtı: Güzel kız. Güzel çiçek. Yalının en güzel odası bizimdi. 2. İyi, hoş: “Güzel şey canım milletvekili olmak!” –Ç. Altan. 3. Beklenene uygun düşen ve hayranlık düşüncesi uyandıran: Güzel bir fırsat. 4. Soyluluk ve ahlaki üstünlük düşüncesi uyandıran: Güzel duygular. Güzel hareketler 5. Görgü kuralına uygun olan. 6. Sakin hoş (hava): Güzel bir gece. 7. Okşayıcı, aldatıcı, kandırıcı: Güzel vaatler. 8. Pek iyi, doğru: Güzel amma! 9. is. Güzel kız veya kadın. 10. is. Güzellik kraliçesi. 11. zf. Hoşa gidenden, beğenilen, iyi, doğru biçimde: Güzel konuştu.” (TDK 2005: 818)

Kurum sözlüğünün “güzel” sözcüğü için ifade ettiği bu anlamlara mukabil, diğer Türkçe sözlüklerde verilen karşılıklar da hemen hemen aynıdır.

Ölçünlü Türkiye Türkçesinin söz varlığının yer aldığı birkaç büyük Türkçe sözlükte “güzel” sözcüğü için şunlar söylenmiştir:

“güzel s 1 biçimindeki uyum ve ölçülerindeki dengyle hoş gidecek hayranlık uyandıran. 2 her yönüyle hoş olan. ör. Güzel bir gün geçirdik. 3 istenilen beğenilen nitelikleri taşıyan, beğenilecek biçimde olan, iyi. ör. Güzel bir iş yaptım. 4 beklenene uygun düşen ve başarı düşüncesi uyandıran. ör. Güzel bir iş yaptım. 5 incelik, soyluluk ve ahlak yönünden üstünlük düşüncesi uyandıran. ör. Bu güzel davranışı alkışlarız. 6 görgü kurallarına uygun olan. ör. Yere tükürmek güzel de-

ğildir. 7 okşayıcı aldatıcı hoş giderek kandırıcı. ör. Güzel söz-
lere aldandık. 8 (hava için) hoş sakın. ör. Bu güzel günü kırdı
geçirelim. 9. insanda hoş duygular uyandıran. ör. Güzel bir
görünüme bakarken insan rahatlar. 10 sıkıntısız ve rahat. ör.
Güzel bir yolculuk yaptık. 11 her bakımdan verimli ve bol. ör.
Ekinler bu yıl çok güzel olacak. 12 be. doğru bir biçimde, hoş
giden beğenilen ör. Güzel konuşmak yetenek işidir. 13 ünl.
pek iyi doğru. ör. Güzel güzel ama iyi olmayan yanı da var. 14
a. güzel kız ya da kadın 15 a. güzellik kraliçesi. ör. Türkiye
güzeli seçilecek." (Püsküllüoğlu 1994: 467)

"güzel. [s.] 1. Estetik his uyandıran, sevgi ve hayranlık
uyandıran; cemil, melih, hub. Gevherî der benim yârim gü-
zeldir / Güzel ağız, güzel gözlü güzeldir - Gevherî 2. İyi, uy-
gun, hoş hasna: Güzel! saat onda geliyorum. 3. Doğru, kusur-
suz: Güzel bir davranış. 4. Kandırıcı, aldatıcı: Güzel vaadler.
5. Lâtif, sabih. 6. Ölçülü, ahenkli, mütenasip. Ölçüden, ahenk-
ten daha güzeller - Fâzıl 7. Kadın, sevgili, dilber: Güzel ne
güzel olmuşsun / Görülmeyi görülmeyi - Karacaoğlan" (Do-
ğan 2001: 503-504)

"güzel, [eT.köz (göz) > göz-e-l > güzel] sf. 1. biçimin-
deki uyum ve ölçülerindeki denge ve görüntüsündeki hoşluk
ile insanda beğeni uyandıran. 2. Görsel ya da işitsel estetik
zevk veren; iyi; hoş. 3. Beklenene uygun; başarı düşüncesi
uyandıran. 4. Üstünlüğüyle hayranlık uyandıran. 5. (Zihin ve
karakter için) düşünceleri bakımından üstün nitelikte görülen.
6. Ahlakça üstünlük ve soyluluk duygusu veren. 7. Görgü ku-
rallarına uygun olan. 8. (Hava için) sakın ve insanın hoşuna
giden. 9. İnsanın duygularını etkileyen; okşayıcı; aldatıcı; kan-
dırıcı. 10. Pekiyi; doğru. 11. is. Güzel kadın veya kız. 12. Güzel-
lik yarışmalarında birinci olan; güzellik kraliçesi. 13. sf. Güzel
olan şeyin niteliği; doğası. 14. zf. Hoşa giden; beğenilen; iyi,
hoş ve doğru bulunan. 15. ünl. Peki; doğru; tamam; kabul."
(Çağbayır 2007: 1817)

"Güzel sf. (< göz-el < göz+el) 1. Göze ve kulağa hoş ge-
len, görülmesi, duyulması insana zevk veren. Karşıtı: ÇIRKIN:
"Güzel yüz." "Güzel vücut." "Güzel manzara." Güzel kaşlarının
arasında incecik bir çizgi belirmişti. (Tarık Buğra). 2. Taşıdığı
üstün nitelikler veya isteğe uygun olması sebebiyle insanda iyi

etki bırakan, takdir uyandıran: “Güzel huy.” “Güzel fikir.” “Güzel haber.” “Güzel duygu.” “Güzel yolculuk.” “Güzel görüş.” Süflerden biri, “Allah’ın emrettiği şey güzel yasakladığı şey çirkindir” demiştir (Tarruf Terc.). İçimde dalgahı tekbiri en güzel dînin (Yahyâ Kemal). 3. (Hava için) Açık, sakın, hoş: Bugün hava güzel (Câhit S. Tarancı). ♦ i. 4. Çekici, câzip kimse [Özellikle genç kız ve kadınlar hakkında kullanılır]: Güzelsiz yaylaya konup göçülmez (Karacaoğlan). Bir güzel sevdası serimde tüter (Pir Sultan Abdal). Gördüğün her bir cemâli hüsn-i Yûsuf sanma kim / Çok güzeller vardır amma hüsn-i Ken’an bir olur (Nûreddin Kalkandelen). 5. İnsanda hoşya giden ve estetik bir duygu uyandıran şeyin niteliği: Bu nokta insanoğlunun iyiye güzele olan kabiliyetlerinden başka ne olabilir? (Ahmet H. Tanpınar). 6. (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Belli bir çevre içinden aramılan niteliklere en uygun olarak seçilen kimse: “Türkiye güzeli.” “Plaj güzeli.” “Tekirdağ’da her sene karpuz güzeli seçilir.” 7. zf. İyi, hoş âlâ: Hiç ummadığım yerde / Nâgâh açılır perde / Derman erişir derde / Mevlâ görelim neyler / Neylerse güzel eyler (Erzurumlu İbrâhim Hakkı’dan). Bitmiş ya da tam diyebileceğimiz hiçbir eser bu toprağın mâcerâsını bu kadar güzel hulâsa edemez (Ahmet Hamdi Tanpınar). Hiciv ve methiye karışık bu beyitlerde Türk ruhunun neşesi o kadar güzel gözüküyordu ki!... (Rûşen E. Ünaydın). 8. ünl. Pekiyi, pekâlâ, doğru: “Kaça aldın? -10 milyon.- Güzel!” “Bileti aldın, güzel güzel ama ya otelde yer bulamazsak.” (Ayverdi 2005: 1124)

Yukarıda sıfat, zarf, isim ve ünlem türlerine ayrılarak anlam karşılıkları ifade edilen “güzel” sözcüğünün yine yukarıdaki karşılıklar göz önüne alınarak ortak nitelikleri ve yananamlarının anlambirimcileri (*sem*) şu şekilde tespit edilebilir:

1. Sıfat olarak güzelin yananamlarının anlambirimcileri
 - A: Hayranlık uyandıran
 - B: Cazip
 - C: Beklenene uygun
 - D: İyi
 - E: Estetik zevk veren
 - F: Sakin (hava için)
 - G: Aldatıcı

- H: Huzurlu
I: Verimli
J: Doğru
2. Zarf olarak güzelin yananlamalarının anlambirimcikleri
A: İyi
B: Hoş
C: Doğru biçimde
3. İsim olarak güzelin yananlamalarının anlambirimcikleri
A: Kız/kadın
B: Güzellik kraliçesi
C: Sevgili
4. Ünlem olarak güzelin yananlamalarının anlambirimcikleri
A: Pekiyi
B: Tamam

Tespit edilen bu anlambirimcikler kavramın çekirdeğini oluşturan anlam parçacıklarıdır. Güzel sözcüğü zikredildiğinde bütün bu anlam parçacıkları akla gelmekle beraber bu sözcük bağlam içinde kullanıldığında söz konusu anlambirimciklerden yalnızca bir kısmına işaret edilmekte yani tikel bir göstergeye dönüşmektedir. (Akerson 2005: 122-123)

2.1. Güzel Sözcüğüyle Kurulan Birleşik Yapılar ve Bu Yapılar İçerisinde Güzel Göstergesinin Anlam Değerleri

Buraya kadar güzel sözcüğünün yalnız olarak kullanımında kazandığı anlamlardan bahsedildi. Bir de güzel sözcüğünün bir anlam ögesiyle birleşerek oluşturduğu kalıcı kavram işaretleri veya kalıplaşmış ifadeler - birleşik fiil, birleşik isim, deyim, atasözü - vardır. Sözcüğün bu birleşik yapılar içerisindeki işlevi ve konumu dikkate alınarak her birleşik/kalıplaşmış yapı içerisinde kazandığı anlam değerleri şöyle zikredilebilir:²

A. Birleşik fiil oluşturduğu sözcükler ve bunların yapısı:

1. (/güzel/+/yardımcı fiil/): *güzel ol-*
2. (/güzel/+/mecazi asıl fiil/)³: *güzel düş-* (yakış-, yaraş-: Tarama)
3. (/güzel/+/ek fiil/): *güzel (i-)*

² Burada güzel sözcüğüyle oluşturulan bütün birleşik yapıların oluşma şekilleri gösterilmek suretiyle, güzel sözcüğünün bu yapılar içerisindeki konumu ve işlevi zikredilerek konum ve işlev değişikliğinin anlam üzerine tesiri gösterilmek istenmiştir.

³ Bu şekilde meydana gelen birleşik fiillerle ilgi olarak bakınız: (Delice 2007: 27)

Birleşik fiil teşkil ettiği yukarıdaki örneklerde “güzel” sözcüğü “ol- ve düş-” yardımcı fiilleriyle kullanımında **yakışık** ve **uygun** anlamlarını ihtiva eder.

B. Birleşik isim oluşturduğu sözcükler ve bunların yapısı:

1. Sıfat görevinde kullanıldığı sözcüklerin yapısı:

a. (/güzel/ + /isim/): **güzel** *adlandırma*, **güzel** *duyu*, **güzel** *duyuculuk*, **güzel** *duyusal*, **güzel** *sanatlar*.

b. ((/güzel+/isim/)+(isim/+Tnn))⁴: **güzel** *yazı sanatı*, **güzelavrat** *otu*, **güzelhatun** *çiçeği*

2. İsim tamlaması bünyesinde tamlanan öge olduğu sözcükler ve bunların yapısı:

a. (/isim/ + (/güzel/+Tnn)): **camgüzel***i*, **çayır****güzel***i*, **deniz****güzel***i*, **dünya****güzel***i*, **saksı****güzel***i*

Birleşik isim teşkil ettiği yukarıdaki örneklerde güzel sözcüğünün çoğullukla çiçek isimlerinde kullanılması güzelin ikincil göstergelerinden birinin çiçek olmasıyla ilişkili olmalıdır.

C. Kalıplaşma yoluyla oluşturduğu birleşik şekiller ve bunların yapısı:

1. Kelime düzeyinde olanlar:

a. (((/geliş/+Tnn) + /güzel/) + [/ol-]/⁵): **gelişi güzel** [ol-]⁶ Bu kalıplaşmış ifade, sıfat ve zarf görevinin yanı sıra cümle içinde ol- fiiliyle ve ek fiille birlikte kullanımında yüklem olma görevini de üstlenmektedir. Örneğin: “*Yalnız, bu savunma çok gelişigüzel oldu.*”

gelişigüzel: sf. (gelişigüzel) 1. Herhangi bir, baştan savma, rastgele, lalettayin: “*Anayasayı rafa kaldırarak keyfi, gelişigüzel sınırlar çizmeye kalkışmak, bu yaygaraları koparanların başlıca özelliğidir.*” -N. Cumalı. 2. zf. Üstünkörü: “*Eski dansları mektepte, yenilerini de bir iki arkadaşımın evinde gelişigüzel öğrendiğini anlattı.*” -P. Safa. (TDK 2005: 743)

“Güzel” sözcüğü kalıplaşmış bir yapı oluşturduğu yukarıdaki kelimedeki mücerret kullanımlarında anlam dünyasına dâhil olmayan başka anlamlar – **baştan savma**, **üstünkörü**– kazanmıştır.

⁴ Buradaki yapı gösterme metodunda: İki ayrıç arasındaki kısım () görev ögesiyle anlam ögesinin ya da anlam ögesiyle anlam ögesinin birleşmesinden meydana gelen yapıyı, iki taksim işareti arasındaki kısım (/.../) anlam ögesini göstermektedir.

⁵ Burada ve daha sonraki örneklerde köşeli parantez ([]) içinde yazılan öge eksiltiştir.

⁶ Bu kalıplaşmış kullanım, kalıplaşma aşamasında (...+ın geliş+i güzel+~~Ø~~-~~Ø~~+~~Ø~~) şeklindeki gibi özne-yüklem ilişkisi içinde oluşturulmuş bir cümleden gelişmiş olmalıdır.

D. Deyim düzeyinde olanlar:

a. (((([/biri/+Tyn]) + (/kafa/+Tnn)) + /güzel/) + [/ol-/]): [birinin] kafası *güzel* [ol-]⁷

b. (((([/biri/+Tyn]) + ((/güzel/ + /hatır/)+Tnn)) + /için/) + [/bir şey/]) + [yap-]: [birinin] *güzel* hatırı için [bir şey yap-]

Güzel sözcüğü deyim bünyesinde yer aldığı yukarıdaki örneklerin birinde anlam kaymasına uğrayarak **bilincin yerinde olmayışı, sarhoşluk** gibi anlamları kazanırken diğerinde **kıymetli ve önem arz eden** anlamlarını kazanmıştır.

E. Cümle düzeyinde olanlar:⁸

a. Bağımsız yargılı cümleler:

((Ö) + (Y)) kuruluşunda olanlar: 1. ((kusursuz *güzel*) + (olmaz)) 2. ((Her *güzel*ın bir kusuru) / (vardır)) 3. ((*güzellerin* talihi) + (çirkin olur)) 4. ((rağbet) + (*güzel* ile zenginedir))

((N) + (Ö) + (Y)) kuruluşunda olanlar: (*güzel*) + (herkes) + (sever)

((KrT)⁹ + (Ö) + (Y)) kuruluşunda olanlar: (*güzele*) + (ne) + (yakışmaz / yaraşmaz)

((VrT)₁ + (Ö)₁ + (Y)₁) + ((VrT)₂ + (Ö)₂ + (Y)₂) kuruluşunda olanlar: ((ağaç ucuna) + (yel) + (değer)) + ((*güzel* kişiye) + (söz) + (değer))

((Ö)₁ + (Y)₁) + ((Ö)₂ + (Y)₂) kuruluşunda olanlar: ((*güzel*) + (bürünür)) + ((çirkin) + (görünür))

((İlT)₁ + (ÖlT)₁ + (Y)₁) + ((İlT)₂ + (ÖlT)₂ + (Y)₂) kuruluşunda olanlar: ((*güzele*) + (kırk günde) + (doyulur)) + ((iyi huyluya) + (kırk yılda) + (doyulmaz))

((Ö)₁ + (Y)₁) + ((Y)₂ + (Ö)₂) + ((Ö)₃ + (Y)₃) + ((Y)₄ + (Ö)₄) kuruluşunda olanlar: (((Anan) + (*güzeledi*)) + ((hani) + (yeri))) + (((baban) + (*güzeledi*)) + ((hani) + (evi)))

b. Bağımlı yargılı cümleler:¹⁰

b.1. Bünyesinde yapıca bağımlı yan cümle bulunduranlar:

⁷ Bu ifade de kalıplaşma sürecinde *gelişigüzel* ifadesinde olduğu gibi, bir cümleden gelişmiş olmalıdır.

⁸ Cümle düzeyinde kalıplaşma gösteren örneklerin hemen hemen hepsi atasözü mahiyetindedir ve bu örneklerin yapısı cümle öğelerini göstermek suretiyle sunulacaktır. Bu kısımdaki cümleler bağımlı ve bağımsız yargılı cümleler olarak iki başlık altında ele alınmıştır.

⁹ Karşılıklılık tümlencine ilişkin bakınız: (Daşdemir, 2000: 190)

¹⁰ Yapıca bağımlı, yapıca bağımsız, yapıca bağımsız görünüşlü yan cümlelere ilişkin bakınız: (Daşdemir, 2007: 135 - 143)

İsim yan cümlesinin özne görevinde olduğu, ((Ö) + (Y)) kuruluşunda tesis edilen cümleler: ((*güzele* bakmak) + (sevaptır))

Sıfat yan cümlesinin özne görevinde olduğu, ((Ö) + (Y)) kuruluşunda tesis edilen cümleler: (yüzü *güzel* olanın huyu da) + (*güzel* olur)

b. 2. Bünyesinde yapıcı bağımsız görünüşlü yan cümle bulunanlar:

Açıklama yan cümlesinin yüklem açıklayıcısı olduğu, ((AçT) + (Ö) + (Y)) kuruluşunda olanlar: (gönül kimi severse) + (*güzel*) + (odur)

Yukarıda zikredilen cümle düzeyindeki kalıplaşmış dil birimleri -atasözleri- içerisinde *güzel* sözcüğü, iki atasözü dışında hep bir sıfat tamlamasının tamlanan kısmının eksiltilmesi ve görevi ile anlamını tamlayan öğeye devretmesi sonucunda, ((*güzel*) + (kız, kişi, insan, adam vb.)) şeklinde bir sıfat tamlamasının anlamını kazanmıştır.

Söz konusu iki atasözünde ise birincil anlamını muhafaza ederek sıfat ve birleşik fiilin asıl unsuru görevlerinde kullanılmıştır.

3. Güzel Kelimesinin Gösteren ve Gösterilen Boyutlarının Art ve Eş Zamanlı Değerlendirmesi

Dil çalışmalarında genellikle iki türlü yöntem izlenir: 1. eşzamanlı (synchronic) 2. artzamanlı (diachronic) yöntem. (Aksan 2007: 37) Bu yöntemlerle dil biriminin ya gösteren ya da gösterilen yönü değerlendirilir.

/G.ü.z.e./ seslerinden meydana gelen ses bileşiminin Türkçenin tarihî seyri içinde geçirdiği fonetik değişim *güzel* sözcüğünün gösteren yönünün artzamanlı değerlendirilmesi söz konusu sözcüğün tarihî süreç içinde kazandığı veya yitirdiği anlamlar ve çağrışım alanındaki daralma veya genişlemeler gösterilen yönünün artzamanlı değerlendirilmesi olarak sunulacaktır.

Bugün Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *güzel* şeklinde telaffuz ettiğimiz sözcük, ilk ünsüzü tonsuz bir olarak (*kö/üzel*) ilk kez 10. yüzyılda tercüme edildiği düşünülen Altun Yaruk adlı eserde şu şekilde tespit edilmiştir: "*kamag tnl(ı)glarıg közel edgü kılınçdağ.*" (Kaya 1994: 73) 'bütün canlıları güzel, iyi yaratılıştadır...' Bilinen en eski kaydında sıfat göreviyle kullanılan sözcük burada iyi, uygun, doğru, beğenilen anlamında kullanılmıştır.

Şu halde güzel sözcüğünün Türkçede bilinen ilk göstereni (k.ö./ü.z.e.l) seslerinin oluşturduğu fonetik dizge olduğu gibi bu dil göstereninin işaret ettiği

ilk gösterilen de iyi, uygun, doğru ve beğenilen anlamlarını muhtevi olan kavram çerçevesidir.

Güzel sözcüğünün ilk kaydedilmiş şekliyle hareketle Türkçenin bu kelimeyi kavramlaştırma, güzellik kavramını adlandırma sürecinden de bahsedilebilir.

Her dil kendine mahsus bir anlayışla doğadaki değişik nesne, durum, devinim ve olayların adlandırılması sırasında birtakım ses birleşimlerinden yararlanır. Kimi zaman dil yine kendine mahsus kök ve eklerle türetmelere başvurur; kimi zaman sözcükle ilgisi olan başka kavramlara dayanarak onlardan yaptığı aktarmalarla kavramlarını oluşturur, göstergelerini yaratır. Örneğin: Eski Türkçede güneşi gösteren *kün* ses bileşimi daha sonraları anlam çerçevesini genişleterek güneşin doğuşuyla batışı arasındaki zaman dilimine de işaret eden bir kavram olmuştur (Aksan 2009: 30-31). Güzellik kavramının oluşum sürecini de bu şekilde değerlendirmek mümkündür. /G.ü.z.e.l/ ses birleşiminin duygulara hitap eden bir kavram için gösterge olmasında Türkçenin yeni kavramlar türetmede büyük çoğunlukla tercihi olan eklerle bağlı bir türetme mi yoksa anlam değişme, gelişme ya da daralması mı etkili olmuştur? Bu sorunun yanıtını verebilmek için kelimenin etimolojik incelemesi yapılmalıdır.

Kelimeye ilişkin olarak köken bildiren sözlüklerde, *güzel* sözcüğüne köken olarak göz ismi gösterilmiştir. 'Göz' ya da Eski Türkçedeki şekliyle 'köz' ismine isimden sıfat yapan bir /+el/ ekinin¹¹ getirilmesiyle meydana gelen (köz+el) bir sözcük olduğu ifade edilmiştir. (Nişanyan 2004: 185; Gülensoy 2007: 401; Ayverdi 2005: 1124; Çağbayır 2007: 1817)¹²

¹¹ Nişanyan /+el/ ekinin buradaki işlevinin açık olmadığını ifade etmektedir. (Nişanyan 2004: 185)

¹² Közel kelimesinin türeyiş zeminin köz olarak gösterilmesi anlamsal olarak, güzelin göze hoş gelen anlamına bağlanması noktasından, isabetli bir tespit olmakla beraber morfolojik olarak izaha muhtaçtır. Nitekim Türkçenin tarihî ve çağdaş şiveleri içerisinde Çuvaşça dışında /+Al/, isimden sıfat yapım eki olarak kullanılmamıştır. Yalnızca Çuvaşçada: *ay+al* 'alt, aşağı, dip' < *ay* 'aşağı, dip', *hısal* 'son, arka' < *hış* 'kış, arka', *tıpel* 'ön, öndeki, birinci' < *tıp* 'dip, aşağı, kök' (Ersay 2007: 1295) vb. gibi birkaç örnekte görülmesi közel sözcüğünün morfolojik izahının başka şekilde yapılması gerektiğini düşündürüyor.

Buna bağlı olarak "köz" isminin eklenme sürecini, Türk lehçelerinin hemen hemen hepsinde kullanılmayan bir isimden sıfat yapan /+Al/ ekiyle izah etmek yerine, Eski Türkçeden beri işlek olarak kullanılmış bir isimden isim yapım eki olan /-l/ (Hacıeminoğlu 2008: 22) ile izah etmek daha uygun gibi görülmektedir. (Korkmaz 1995: 133-138) Nitekim /-l/ ekinin fiilden sıfat yaptığı şu örnekler: *tüke* 'bütün ol-' < *tüke-l* 'bütün' (Gabain 1979: 93), *yasa* 'yap-, kur-, düzenle-yasa-l' *dizi, düzen, sıra*' (Eckmann 2009: 53), *çepçie* 'hafifle-, ucuzla-' *çepçel* 'ucuz' (Kirişçiöğlu 2007: 1245), *usa* 'bık-, tembellik et-' *usa-l* 'tembel, gamsız, ihmalkâr' (Paçacıoğlu 2006: 616) *köze-/köse-/küse-* iste-, arzula- bekle- (Caferoğlu 1993: 80; DLT IV 2006: 366; Gabain 2007: 285)

fillerinden “istenen arzu edilen anlamlarında” **közel/*kösel/*küsel** sıfatlarının türetilmesinin hem fonolojik hem morfolojik hem de semantik açıdan hiçbir sakıncası olmadığını gösteriyor.

Güzel kelimesinin türeyiş zemini olarak zikredilen yukarıdaki fillerin, köze-/köse-/ küse, menşei-ne ilişkin iki eklenme süreci olanaklı görünmektedir:

1. Bu filler, göz anlamına sahip “köz, kös ve ya *küs” isim köklerinden isimden fiil yapan bir /+A-/ eki ile türetilmiş olabilir.

Bu ekin, tarihi Türk şivelerinin hemen hepsinde tıpkı köze-/köse-/küse fillerinde olduğu gibi insan uzvu isimlerinden geçişli ve etken çatılı fiiller türettiği örnekler oldukça fazladır: *boyuna-* < *boyun+a-* ‘dik başlı ol- gururlan-’ *elge-* < *elig+e-* ‘ele-, elden geçir-’ *tile-* < *til+e-* ‘dile-’ *men’gize-* < *men’giz+e-* ‘benze-’ (Hacıeminoğlu 1984: 145, 168) Bununla beraber zikri geçen örnekler arasında “köze-” fiilinin köz ‘göz’ isminden türediğini /+A-/ isimden fiil yapım ekine ilişkin verdiği örnekler içerisinde zaten ifade edilmiştir: *köze-* < *köz+e-* ‘gözle-, arzu et-’ (Hacıeminoğlu 1984: 146, 168).

Bahsi geçen örneklerin türetilmesi ile köse-, köze- ve küse- fillerinin türeyişi, bir insan uzvundan aynı ekli fiiller türetilmesi, arasındaki benzerlik ve isim gövdesi ile türetilen fiil arasındaki anlam ilişkisi göz önüne alındığında “köze- ve köse-” fiillerinin “köz ve kös” isimlerinden türemesi kuvvetle muhtemeldir.

Bu ihtimal üzerinden hareket edecek olursak “közel” sözcüğüne köken olarak, “köz ve kös” isim gövdelerinin kökü olarak düşünülen ve Türkçenin yazılı metinlerinde rastlanılmayan, *kö- fiili gösterilebilir.

Bu muhtemel fiil kökünün “kör-” fiili ile “köz” ismi arasındaki anlamsal yakınlık nedeniyle her iki sözcüğün de menşeiinde yer aldığına dair düşünceler kaynaklarda zikredilmiştir: “*There is obviously a very old etymological connection with kör-*” (Clouston 1972: 756); “*kör- < kö-r- ‘görmek’ Eski Türkçede bir kö- fiilinin bulunduğu köz- < kö-z- ‘göz’ isminin mevcut oluşundan anlaşılmaktadır. O taktirde de -r- dönüşlü teşkil eden bir ek durumundadır.* (Hacıeminoğlu, 1984: 31); *İster göster-, isterse görset- biçimiyle düşünelim, bu fiillerin kö- ‘bağlamak’ fiiline dayanan ettirgen ve geçişli birer fiil gövdesi oldukları açıktır. Nitekim, köz (< kö-z ‘göz, yani fiili gerçekleştiren organ’) ismi ile kör- (< kö-r- ‘görmek, yani nesne ile bağ kurmak’) fiili türetilmiştir.* (Günşen 2005: 134).

“Köz” isminin türetilişinde, Türkçede bazı sözcüklerin türetilmesinde kullanılan: *baz ‘bağımlı, tabi’ ba- ‘bağla-’* (Tekin, 2000: 94) örneğinde görülen fiilden isim türeten /-z+/ eki kullanılmıştır. Birkaç sözcükte “köz” sözcüğünde olduğu gibi fiil kökünden bir insan uzvu ismi türetmek için kullanılmıştır: *agı- ‘konuşmak, söylemek’ agız < agı-z ‘konuşma organı’ bog- ‘boğumlamak’ boguz < bog-u-z ‘boğaz’* (Hacıeminoğlu 2008: 27)

2. Söz konusu edilen fiiller, bekle-, gözet-, gü- anlamlarına sahip ve ses hadiseleri sonucu aynı kökten gelişen: “küs- (Arat 2006: 68) < küz- (Borovkov 2002: 186) küç- (DLT III 2006: 441) < küd- (Paçacıoğlu 2006: 382) ” filleriinden fiilden fiil yapan bir /-A-/ ekiyle türemiş olabilir.

Bu ek Eski Türkçeden beri bütün şivelerde fiil kök ve gövdelerine gelerek tabandaki manayı kuvvetlendiren ve nadir olarak kullanılan bir pekiştirme ekidir. (Hacıeminoğlu 1984: 42, 97)

kam-a- ‘kamaş-’ < kam- ‘kamaş-’; sor-a- ‘sor-, üst üste sor-’ < sor- ‘sor-’; on’g-a- ‘uygun gör-, beğen-’ < on’g- ‘iyileş-, kurtul-’; tık-a- ‘tıka-, kapat-’ < tık- ‘tık-’ (Hacıeminoğlu 1984: 42, 88, 98) /-A-/ fiilden fiil yapım ekinin bu örneklerde üstlendiği işlev ve eklenme sonrasında sözcüklerin anlamında meydana getirdiği değişim, “küse-” fiilinin morfolojik gelişim sürecinde de görülebilir: *küs-: beklemek-, gözet- < küs-e-: arzu et-, iste-*

O hâlde “küse-” fiilinin “küs-”fiilinden türediğini söylemek de mümkündür.

Aynı anlamı haiz bulunan “kü-s- < kü-z- < kü-ç- < kü-d-” fiillerinin, Eski Türkçede de kullanılan “kü-” ‘*muhafaza etmek, saklamak, korumak*’ (Caferoğlu 1993: 81) ya da “*kö- fiilinden türetilildiğini söylemek de ihtimal dairesi içindedir. (Mansuroğlu 1954: 220)

"Köz" 'göz' sözcüğü veya bu sözcüğün kökü olarak düşünülen "kö-" 'gör-' fiilinin güzellik kavramının göstereni için hareket noktası olarak seçilmesi, Türk'ün güzellik anlayışı ve Türk dilinin kavramlarını oluştururken hangi kaynağı ve vasıtayı kullandığı hakkında bilgi sunmaktadır.

Zira Türk dilinin, "*kavramlaştırma sırasında doğadaki nesnelere dayanması, doğadaki nesnelere, biçimler, renklerden yararlanarak bir şeyi canlandırarak anlatması*" (Aksan 2009: 97) en önemli özelliklerinden biridir.

Türk dili aynı yöntemi soyut kavramların göstergelerini belirlerken de tercih eder. "*Çeşitli dillerde soyut kavramların somutlardan yararlanılarak, çeşitli aktarmalara başvurulmuş olarak anlatılabildiği de görülür. Türkçe bu açıdan zengin örneklere sahiptir. Bu niteliğiyle somut anlatım dili sayılabilir.*" (Aksan 2009: 98)

Bir somut anlatım dili olan Türkçenin kullanıcıları soyut kavramlarının birçoğunu somut dünyadan almakla beraber somut dünya ile aralarındaki bağı sağlayan beş temel duyularını da kavram oluşturmanın ilk merhalesi olarak bazı sözcüklerde kullanmışlardır.

İşte güzellik kavramını gösteren başta /güzel/ sözcüğü olmak üzere Türkçenin tarihî şivelerinin çoğunda bu kavram için seçilen gösterenlerin: *körük > körk > körg > görg, körtle > körkle > körgle, körklüg > körklüg > görklü, [körk+çek+] > gökçek, közel > gözel > güzel* hepsinin "göz" ismi veya "gör-" fiili ile ilişkileri daha doğrusu *kö- 'gör-' fiilinin bütün bu gösterenlerin kökeninde yer alması güzellik kavramından Türk'ün ne anladığına dair bilgi vermektedir.

Kadim Türk zihniyetinin iptidai anlamlandırma dünyasında göze hoş gelen görüntüsü hoş giden nesnelere bu sıfatın verildiği anlaşılıyor. "*Görmenin hâkimiyeti çağlarında, bütün fikir ve his ifadesi için kullanılan işaretler, hep göze müteveccih olmuş, hep bu uzvun faaliyeti ve anlama kabiliyeti nispetinde*" (Caferoğlu 2000: 126) kavramlaştırma ve anlamlandırma gerçekleştirilmiştir.

Görmek/göz ile güzel arasındaki anlamsal ilişki güzelin ikincil göstergelerinden birini de belirlemektedir. "Güzel"i gözüne hoş gelen olarak anlamlandıran Türk zihniyeti gözün görebilmesi için gerekli olan en temel unsuru yani ışık ve

Nitekim bu söz konusu fiilleri, söz konusu fiilden türetebilecek fiilden fiil yapım ekleri Türkçenin muhtelif dönemlerinde kullanılmıştır. Kökün ifade ettiği manayı kuvvetlendiren bu ekler, /-(1)d-/ , /-(1)z-/ ekleridir: *ı- 'gönder- sevk et-' ıd- < ı-d- 'gönder-, sevk et-, bırak-'; ko- 'koy-' kod- < ko-d- 'koy-'; tı- 'alılıkoy-' tıd- < tı-d- 'alılıkoy-, mani ol-'; tut-'tut-, yakala-' tutuz- < tut-u-z- 'tuttur-'; ud- 'takip et-' uduz- < ud-u-z 'takip ettir-'; em- 'em-' emiz- < em-i-z 'emzir-, emdir-' (Hacıeminoğlu 1984: 23, 39, 67)*

ışıkla ilişkili objeleri de güzelin ikincil göstergelerinden biri hâline getirmiştir. Zaten birçok kültürde en güzel olan Tanrı ışıkla özdeşleştirilmiştir: “*Sami Tanrısı Baal, Mısır Tanrısı Ra ve Pers Tanrısı Ahura Mazda güneşi ya da ışığın yararlı etkisini temsil ederler; bu özdeşleşme doğal olarak Platon’da düşüncelerin güneşi anlamında iyi kavramını geliştirmiş, bu görüntüler yeniplatonculuk tarafından da Hıristiyan geleneğiyle buluşturulmuştur.*” (Eco 2006: 102)

Türk kültüründe ışık ve ona ilişkin objelerin güzele delalet ettiği nice örnek mevcuttur:

Deyimlerde ışığı çağrıştıran unsurların güzelliğe işaret ettiği görülür: “**göz kamaştırmak** (*almak*) 1) kuvvetli ışık veya parlaklık, kısa bir zaman için görüşü bulandırmak; 2) mec. bir niteliğiyle hayran bırakmak: ‘O sıralar Avrupa’da bir büyük piyano ustası gözleri kamaştırıyordu.’ -N. Nadi.” (TDK 2005: 787). Bu deyim sıklıkla kullanıldığı şu örnekte güzellik, göz ve kamaş- arasındaki anlamsal ilişki daha net biçimde görülmektedir: **Göz kamaştırıcı bir güzellik**

Türk destanlarında güzel ile ışık beraber zikredilir. Örneğin, Oğuz Kağan Destanında Oğuz’un gök menşeli ve son derece güzel olarak tasvir edilen karısı bir ışık huzmesi içerisinde Oğuz Kağan’a görünür: “*kök-dün bir kök yaruk düş-di. kün-dün ay ay-dın koğulğu-luğ-rak irdi. oğuz kağan yürüdi, kördi, kim: uşbu yaruk-nung ara-sında bir kız bar irdi, yalğuz oldurur irdi. yakşı körük-lüg bir kız irdi.*” (Arat 1987: 615). Bu ifadelerde de görüleceği gibi ışık ve ışığa ilişkin unsurlarla güzele ilişkin unsurlar bir arada zikredilmiştir.

Divan ve halk edebiyatı ürünlerinde sıklıkla sevgilinin güzelliğini anlatmak için birer ışık kaynağı olan güneş, ay ve yıldızlara başvurulur: “**Kuyaş** *yanğlıg yüzünge min durur min vâlih ü hayrân / Yanğı ay dik kaçınğğa min durur min âşık u mâyil*” (Yücel, 1995: 162), “*sin şanemni körgeli hûblar körünmes közüme/ kim alardur yulduz u siz âfitâb-ı hâverî*” (Karaağaç 1997: 244), “**Gül yüzlüm güneşim** *nemden incindin/ Araya söz katar eldir efendim/ Ben kulunum hâk-i pâyına geldim / Aradan noktayı da kaldır efendim*” (Özbek 2009: 223).

Sonuç olarak Türk kültüründe ışığın ve ışığa dair kavramların, güzeli çağrıştırmaları, Türk anlayışında güzellik ile ışık ve parlaklık arasında kurulan korelasyonla alakalandırılmalıdır.

Bunun yanı sıra doğanın ve ışık membaı objelerin güzellik kavramıyla ilişkilendirilmesi, yalnızca Türk kültürüne hasredilecek bir durum değildir. Nitekim Batı dünyasında soylulara göre “*daha sert ve acımasız doğal bir çevrede yaşamak*

zorunda olan yoksulların tek eğlencesi doğanın, gökyüzünün, güneş ve ay ışığının ve çiçeklerin gösterisini izlemekten ibaretti. Bu yüzden yoksulların içgüdüsel güzellik kavramının doğanın sunduğu renk çeşitliliğiyle sıkı sıkıya bağlı olması gayet tabiidir." (Eco 2006: 107)

Şu halde bu meselenin başında sorulan sorunun cevabı olarak, Türkçenin *güzel* sözcüğünü bir kökten (*kö-) türetmesinde ve yeni anlamlar üretmesinde hem eklerin hem de anlam genişlemelerinin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Türkçenin modern lehçelerinde güzellik kavramı için kullanılan diğer göstergelere bakıldığında da Türkçenin anlamlandırma başka neleri esas edindiği hakkında bilgi sahibi olunabilir.

Örneğin Türkçenin diğer lehçelerinde güzellik kavramı için kullanılan gösterenlerin –*âdemi* (Kazakça), *suluu* (Kırgızca), *matur* (Tatarca), *owadan* (Türkmence), *chirayliq* (Uygurca), *chiroyli* (Özbekçe)¹³ (Öztopçu vd. 1999: 15) hangi anlamlandırma süreçlerinden geçtiklerini bilmek Türkün güzeli algılayışını anlayabilmek açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

Kazakçada güzellik kavramına işaret etmek üzere kullanılan *âdemi* sözcüğü, günümüz Türkiye Türkçesinde de şahıs ismi olarak kullanılan (Âdem) özel isminin yanı sıra cins isim olarak birey/kişi anlamında kullanılan (adam) sözcüğünün menşesinde yer alan ve Türkçeye Arapçadan giren "âdem"¹⁴ kökünden nispet bildiren "î" ekiyle türetilmiştir.

"İnsana mensup ve müteallik, beşeri" (Ş. Sami 2010: 28) anlamlarını muhtevi olan *âdemü* sözcüğünün Kazak Türkçesinde güzel anlamına işaret etmek üzere seçilmiş olması, Türk kültüründe insana verilen değerle ilişkilidir.

¹³ Burada zikredilen göstergeler dışında söz konusu lehçelerde başka sözcükler de güzellik kavramına işaret etmek üzere kullanılmıştır fakat bunlar zikri geçen göstergelerle aynı kökten türediği için buraya alınmamıştır.

¹⁴ "Âdem kelimesinin menşe ve iştikakı tartışmalıdır. Kelimenin Sümer dilindeki *adamu* (babam), Âsur-Bâbil dilindeki *adamu* (yapılmış, meydana getirilmiş, ortaya konmuş; çocuk genç) veya Sâbiî dilindeki *adam* (kul) kelimesinden geldiği ileri sürülmüştür. Bazıları, Âdem kırmızı topraktan (adamah) yaratıldığı için ona. "kırmızı" manasına gelen *Adam* adının verildiğini ileri sürmüşlerse de bu görüş ilgi görmemiştir. Diğer taraftan, Tekvîn'deki (2/7) "Yerin torağından (adamah) insanı (adam) yarattı" ifadesinden dolayı, *adem* kelimesinin toprakla bağlantısı olduğu söylenmiştir. *Adam*, İbrânîce'de insan türü için kullanılan müşterek bir isimdir. Ahd -i Atik'te bu kelime, insan ve insan türü anlamında 500'den çok yerde, nadiren de özel isim olarak ilk insan için kullanılmıştır. Tekvîn'in ilk beş babında kelime hem özel isim olarak hem de "insan türü" ve "ilk insan" manalarında kullanılmıştır." (Bolay 1988: 358)

“*Mitoloji her şeye antropomorfizm açısından bakar.*” (Öztürk 2001: 13) Yaratıcının insan suretine büründürülmesi birçok kültürde görülür. Örneğin: “*Tevrat’ta ilk insanın yaratılış şekli ve zamanı iki ayrı hikâyede farklı biçimlerde nakledilmektedir. ‘Ruhban Metni’ adı verilen birinci hikâyeye göre insan, yaratılışın altıncı gününde, diğer bütün varlıklardan sonra Tanrı’ya benzer bir surette, ilk defa erkek ve dişi olarak yaratılmıştır.*” (Bolay 1988: 358)

Türk kozmogonisinde de insanın Tanrıya benzetildiğini görmek mümkündür. Altay yaratılış mitinde **Tanrı Karahan** her şeyden önce kendisine benzer bir mahlûk, **Kişi**, yaratır. (Köprülü 2003: 71)

Türk kültüründe insana verilen önemi, bilhassa Müslüman Türklerin insan anlayışını en güzel bir surette hülâsa eden Şeyh Galip’in şu beyiti: “*Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen*¹⁵ / *Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen*” ile anlamak mümkündür.

İnsanı kâinatın göz bebeğine yerleştiren Türk-İslam mefkûresi onun kıymetini, kâinat içerisinde ve kozmik âleme kıyasla tespit etmiştir. Tıpkı kavim dönemi Türk düşüncesinde insana ve onun evrendeki yeriyle değerine üniversalizm açısından baktığı gibi (Öztürk 2001: 50)

İnsanın güzellik göstergesi olarak Batı sanatında kullanılması, bilhassa fizikî/bedenî yönüyle kullanılması çokça rastlanılan bir durumdur. Hatta “*Saint-Victorlu Hugh vücudun ve ruhun Tanrısal Güzelliği yansıttığını belirtmiştir.*” (Eco 2006: 80)

Türk kültüründe insanın güzellik göstergesi olarak kullanılmasına gelince, öncelikle İslam medeniyeti dairesine giren Türkler için, inançları gereği, insan yaratılış itibarıyla en güzel varlıktır.¹⁶ Bu nedenle olsa gerek ki insana uygun görülen hal, hareket ve şekil hep en güzeli olmalıdır. İnsana yakışan davranış ve durumun en güzel ve en iyi olması gerektiği şu deyimde gayet rahat görülebilir: “*adam gibi – 1) terbiyeli, akıllı uslu. 2) Adamlığa efendiliğe yaraşır yolda.*” Bu deyim “*Yanımda İstanbul sözü etmeyin. Adam gibi oturup içmek tatlı tatlı söyleşmek varken... değil mi ama?*” (Saraçbaşı ve Minnetoğlu, 2002: 30) cümlesinde **güzelce** zarfının yerine kullanılmıştır.

¹⁵ Bu beyitte insanın kâinatın özü olarak ele alınması belki Ali Bin Ebu Talib’in “*Sen kendini küçük bir cisim sanırsın. Hâlbuki büyük âlem sende gizlidir.*” ifadesine dayandırılabilir. Lakin efsanevi ve destanî kavrayışın insanı mikrokozmos biçiminde anladığı (Öztürk 2001: 13) da gözden kaçırılmamalıdır.

¹⁶ “*Biz insanı en güzel bir surette yarattık.*” (94. Tîn: 4)

Kazakçanın başlangıçta âdemi sözcüğünü ilk anlamıyla kullandığı daha sonra anlam genişlemesi yoluyla güzellik kavramına işaret eden bir gösterene çevirdiği, günümüz Kazakçasında da hala daha insanî, beşerî anlamında *adamıy* (Koç vd. 2003: 26) sözcüğünün kullanılmasından anlaşılmaktadır.

“Burada belirtilmesi gereken bir nokta, dillerin zaman içinde gerçekleşen ve toplum yaşamıyla sıkı sıkıya bağlantılı olan değişimleri sırasında bir gönderenin göstergeyle olan ilişkisinde değişimler olabileceği, birtakım anlam ayrımlarının ortaya çıkabileceğidir.” (Aksan 2009: 51)

Kırgızcada güzel için kullanılan “suluu” göstereni “sulu” şeklinde ve güzel, taze anlamlarıyla Eski Anadolu Türkçesi döneminde de kullanılmaktadır. Bu kelimenin, Kırgızcadaki *“çok heceli sözcüklerin sonundaki /ıg/ ve /uğ/ ses gruplarının uzun /u/ya, /ig/ ve /üg/ ses gruplarının da uzun /ü/ye değişmesi”* (Tekin ve Ölmez 2003: 95) hadisesinden yola çıkarak Türkçenin tarihi lehçelerinde de kullanılan ve temiz, güzel, değerli anlamlarını haiz bulunan “sılığ” (Arat 2006: 69; Kaya 1994: 209; Ata 1997: 557) sözcüğünden geldiği rahatlıkla söylenebilir. Bu sözcüğün de Eski Türkçedeki “sıl-:”sil-, temizle- (Caferoğlu 1993: 133) fiiline eklenen fiilden isim yapma eki /-(l)G/ ile türetildiği aşikârdır.

Ayrıca Başkurt Türkçesindeki “hılıw: güzel, alımlı” (Agişev vd. 1996: 750) sözcüğünün de genel Türkçede kelime başındaki bütün /s/ lerin Başkurt Türkçesinde /h/ olması (Ersoy 2007: 760) ve sözcük sonundaki /-ğ / sesinin /-w/ sesine dönüşmesi neticesinde ‘sılığ’ sözcüğünden geliştiği görülür.

Şu halde Türkçe “suluu / hılıw” gösterenlerini güzellik kavramına işaret etmek üzere seçerken öncelikle güzel olanın temiz olma özelliğine vurgu yapmıştır. Bu da Türk kültüründe temizliğe verilen önemle ilişkilidir denebilir.

Türklerin temizliğe verdiği öneme bir delil olarak bedenî temizlikleri için gösterdikleri ihtimam zikredilebilir. Nitekim Çin kaynaklarında, bir Hun boyunun (Yüe-pan) fertlerinin günde üç kez yıkandıkları ve bir nevi kola kullanarak saçlarını temiz ve parlak tuttıkları ifade edilmiştir. (Kafesoğlu 2010: 310)

Öncelikle şunu da ifade etmek gerekir ki Türk kültüründe hem kirli hem de güzel olan herhangi bir unsur mevcut değildir. Temizlik için en gerekli materyal olan su, Türk kültüründe özellikle arılığın dikkat edilen unsur olmuştur. Bu arılık yalnızca dış temizliğe mahsus değildir. Ruh temizliği de bu arılık sözcüğünün içinde yer alır. Bu anlayış İslamiyet’ten önce de Türk kültüründe mevcuttur. *“Arıg süzüg, arıg silik, arıg turug”* gibi kullanımlar bu anlayışı yansıtan güzel örneklerdir. (Ögel 1995: 336)

Türk kültüründe saflığın, temizliğin sembolü olan “su” belki de temizleyici olması yönüyle aynı zamanda güzellik kavramının da ikincil göstergelerinden biridir. Nitekim Türk kültüründe suyun zikredildiği birçok yerde güzellikle de karşılaşması ve suyun güzel olana işaret etmesi suyun güzellik kavramı için bir gösterge olduğunu teyit eder niteliktedir. Söz gelimi, Oğuz Kağan Destanında Oğuz’un hanımlarından birini göl yani su ortasındaki bir ağacın kovuğunda bulması ve bu kızın son derece güzel olması (Arat 1987: 617) yani güzelin su ile sunulması, su ile güzel arasındaki ilişkiyi gösterir niteliktedir.

Suyun güzel olana göndermede bulunduğu en iyi örneklerden birkaçı da Türkiye Türkçesinde deyimlerde yaşamaktadır. Örneğin: “bir içim **su**” deyiminin çok güzel kadın anlamını bildirmesi (Saraçbaşı ve Minnetoğlu 2002: 152) gibi.

Türkçenin yalnız iki lehçesinde, Kazan Tatarcası ve Başkurtça, güzellik kavramına işaret etmek üzere kullanılan “matur” sözcüğü bu lehçelere yakın komşuları ve Ural menşeli bir dil olan Udmurtçadan geçmiştir. Kaynak dilde motor (МОТОР) şeklinde telaffuz edilen bu kelime güzel, zarif anlamlarını muhtevindir (Düşenkova vd. 2008: 438).

Türkmencede güzellik kavramına işaret eden “*ovadan: güzel, hoş*” (Tekin vd. 1995: 495) sözcüğü birtakım ses hadiselerini [Türkmencede Türkçe kökenli kelimelerle Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerin ortasında bulunan ‘-b-’ler ‘-v-’ye çevrilir (Kara 2007: 243). Ancak bu /v/ sesi Türkiye Türkçesinden farklı olarak iki dudak hafifçe büzülerek telaffuz edilir (Buran ve Alkaya, 2007: 124). Söz konusu /v/ sesinin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle söz başındaki /a/ sesi de yuvarlaklaşarak /o/ sesine dönüşür.] geçirerek Farsça “*âbâdân: bayındır, mamur*” (Karnar 2008: 13) sözcüğünden gelişmiştir. Aynı zamanda *bir dilden başka bir dile giren bir sözcük kimi zaman girdiği dilde yeni anlam kazanabildiği* (Aksan 2009: 93) için anlam değişmesine de uğramıştır.

Güzellik kavramına gösteren olarak seçilen bu kelime Türk zihniyetinin güzellik algısıyla ilgili ipucu da vermektedir. Nitekim köken itibarıyla yabancı olan ve bayındır, mamur anlamlarında kullanılan bu kelimenin güzel için gösteren olarak seçilmesi ve ona yeni bir anlam yüklenmesi Türk mefkûresinin diğer kavramlara ait göstergelerde olduğu gibi güzellik kavramına ilişkin göstergelerde de doğadan ve çevreden hareket etmesiyle ilgilidir.

Türkler için ikamet edilen yerin bayındır hale getirilmesi yeni bir durum değildir.¹⁷ Göçebe hayat tarzının idame ettirildiği günlerde dahi “*Eski Türkler, yaz ayları için zaruri olan yaylak hayatı dışında, kışın barınmak üzere evler inşa ediyorlardı. Asya Hunlarının kurban sunmak üzere binalar da yaptıklarını kaydeden Çin kaynaklarına göre, Gök-Türk hakanlarının sağlam meskenlerden kurulu merkezleri vardı*” (Kafesoğlu 2010: 308). Türkler için ikamet edilen mekânın mamur edilmesi Avrupa Hun Devleti gibi eski bir Türk hakanlığında dahi o dereceye ulaşmıştır ki “*Attila'nın Orta Macaristan'daki başkenti, küçük ve büyük sarayları, halka ait evler, askeri garnizonlar, silah ve erzak depoları ile baştan başa ahşap yapılardan ibaretti*” (Kafesoğlu 2010: 310).

Bugün Türkiye Türkçesinde mükemmel, kusursuz anlamlarıyla kullandığımız ‘**dört başı mamur**’ deyiminde yer alan **mamur** kelimesi bayındırlık ile güzellik arasında kurulan ilişkiye örnek olarak gösterilebilir. Nitekim “– *Mademki öyledir, şunları bir akşam bir araya toplayıp da dört başı mamur bir âlem yap-sak. Osman Cemal Kaygılı 39.*” (Saraçbaşı ve Minnetoğlu 2002: 246).

Ayrıca klasik Türk şiirinde mamur ve süslü şehirlerin birer güzellik sembolü olarak zikredilmelerinde de bayındırlık ile güzellik arasındaki ilişkiyi görmek mümkündür. Sözgelimi “*İsfahan çok süslü ve mamur olduğu için şehir güzelliğini temsil eder. Bu sebeple İsfahân nısf-ı cihân*” olarak anılır.” (Yeniterzi, 2010: 316)

Özetle söyleyecek olursak Türkçenin anlamlandırma mantığı, mamur ve bayındır mekânlarda bulunduğu cazibeyi göze, dile, kulağa ve fikre ilişkin diğer sahalara da teşmil etmek suretiyle Farsça “âbâdân” sözcüğünü güzele gösteren olarak kullandığı bir kelimeye (ovadan) kaynak olarak seçmiştir.

Güzellik kavramı için Uygurcada kullanılan “çiraylık: güzel” (Necip 2008: 82) ile Özbekçede kullanılan “çiroyli: güzel” Moğolca aynı kökten [“çiray: yüz, çiray, bet, beniz, çehre; dış görünüş, cilt.”] (Lessing 2003: 305) isimden isim yapan /+liK/ ve /+li/ (Buran ve Alkaya 2007: 178, 220) ekleriyle türetilmişlerdir.

Her iki lehçede güzellik kavramına işaret eden göstergelerin kökeninde yüz, çehre, surat anlamına gelen Moğolca “çiray” sözcüğünün yer alması, Türkçenin söz konusu lehçelerini kullanan Türk uruklarının güzellik anlayışında yüz/çehreye müteallik bir beğenin öncelikli olduğunu göstermektedir. Ayrıca Özbekçede güzel için kullanılan diğer gösterenlerde yüz anlamına gelen kelime-

¹⁷ “*Anav Höyüğünde yapılan kazıda M.Ö. 7000 tarihinde Türk köylerinin kurulduğunu görmek mümkün olduğu gibi bu köylerde yaşayan insanların da üstün bir köy kültür ve medeniyet seviyesine yükselmiş olduğunu Anav'da çıkarılan eserlerde söylemek mümkündür.*” (Ünsal 1974: 27)

lerle oluşturulmuş sıfat tamlamalarının [xuşröy < hoş+rüy (Yusuf ve Tulum 2004: 170); gülçextra < gül+çehre (Akobırov vd. 1981: 197)] kullanılması manidar-
dır.

Yalnızca zikri geçen uruklarda değil, aynı zamanda geçmişten bugüne Türkün genel olarak mefkûresinde, güzel denilince akılda kadının yüzüne dair bir tenasüp ve cazibenin canlanması, güzelin ikincil göstergelerinin arasına kadın ve yüzü de ilave ettirmektedir.

Türk Dilinin nadide yadigârlarından olan Divanü Lügati't-Türk'te: *"Bulnar mini ulas köz / Kara mengiz kızıl yüz / Andın tamar tükel tüz / Bulnap yana ol kaçır* (DLT I 2006: 60) ve Kutadgu Bilig'de: *"Kişi körki yüz ol bu yüz körki köz* (Arat 2008: 132) güzellik ile yüz arasındaki ilişkiyi gösteren örnekler yer almaktadır.

Standart Türkiye Türkçesinde *"güzel sözcüğü nitelendirme sıfatı olarak kadın, kız ve çocuklar için kullanılır. Erkeği nitelendirmek için bir sıfat arandığında 'yakışıklı' sözcüğünü kullanmak doğru olur. 'Güzel erkek' sıfat tamlaması geleneklerimiz içinde erkekimizin hoşlanabileceği bir nitelendirme değildir. Kadını bir güzelliği olan erkek anlamını doğurur."* (Eker 2003: 40) Güzel sıfatının kadına mahsus –Hz. Yusuf örneği hariç– olması, *"kız gibi: çok güzel, yepyeni."* (Saraçbaşı ve Minnetoğlu 2002: 470) deyiminde olduğu gibi kız sözcüğünün güzel sıfatı yerine kolaylıkla kullanılabilmesi gösteriyor ki "kadın" "güzel" in ikincil göstergelerinden biridir.

Oğuz Kağan Destanı başta olmak üzere Türk kültüründe kadının güzelliğinden bahsedilirken yüzüyle alakalı cazibedar öğelerden söz edilmiştir. Sözcüğümi, Oğuzun iki güzel karısından bahsedilirken: *"anung başında adaş-luğ yarukluğ bir meng-i bar irdi, aldun kasuk deg irdi... anung kösü kök-dün kök-rek irdi. anung saç-ı müren osuğı deg, anung dişi ünçü deg irdi."* (Arat 1987: 615, 617) ifadelerine yer verilmesi yani söz konusu kadınların yüzlerindeki öğelere vurgu yapılması ve divan edebiyatında arzu edilen mücerret güzelin güzelliğini tasvir etmek için kullanılan unsurların hemen hemen hepsinin yüzdeki öğelerden: göz, kaş, gamze, zülf, hat, hâl (ben), ağız, dudak, diş, kirpik, yanak, çene çukuru (Levend 1984: 493-503) seçilmesi yüzün güzellik kavramının ikincil göstergelerinden biri olmasıyla ilişkilidir.

4. Güzellik Kavramı İçin Türk Dilinde Kullanılan Diğer Göstergeler

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde, yukarıdaki gösterenler dışında Türkiye Türkçesindeki **güzel** sözcüğünün anlam dairesine dâhil ettiği çağrışımlara işaret

etmek üzere kullanılan diğer sözcükler şunlardır: “Yeni Uygurca” *obdan, omak, kusursız* (Tüzgen 312); “Türkmence” *yagşı, gözel, görmegey* (Tekin vd. 1995: 296, 302, 670); “Kırgızca” *körüktü* (Yudahin 1994: 508); “Kazakça” *äsém,körkem, suluw, jaksı* (Bayniyazov ve Bayniyazova, 2009: 337), *körikti, ajarlı* (Koç vd. 2003: 27, 250); “Çağatayca” *Türk* (Karaağaç 1997: 681; Yücel 1995: 433; Eraslan 1999: 590), *çıraylık, çireylik* (Kara 2011: 324)

Ayrıca İslamiyet’le birlikte Türk dilinde kullanılmaya başlayan ve divan edebiyatı geleneğiyle yaygınlık kazanan güzel anlamını haiz Arapça ve Farsça menşeli birçok kelime de burada zikredilebilir: **cemîl, hasen, zibâ, şîrin, «ub, melîh, vecfîh**

Yukarıdaki kelimelerin yanı sıra gönül manasına gelen Farsça **dil** sözcüğüyle yapılmış birçok birleşik sıfat, *dilber, dilârâ, dildâr, dilpesend, dilrübâ, dilşikâr, dilfüruz, dilfirîb, dilnişîn, dilnevâz*, çeşitli güzellerin anlatımında büyük ustalık ve incelik kullanılmıştır (Banarlı 1987: 160).

Zikri geçen “dil: gönül” sözcüğü ile kurulmuş Farsça tamlamaların Türkçede güzel anlamını ifade edecek şekilde kullanılması, Türkçe de güzellik kavramının başlangıçta, önceden izah edildiği gibi, göze hoş gelen anlamından daha sonra gönle hoş gelen anlamını kazanarak anlam genişlemesine uğradığını gösterir.

“*Bir dilde bir mefhumu ifade için kullanılan kelime sayısı ne kadar kabarıksa o dili konuşan milletin o mevzuda o kadar büyük bir hayatı var demektir.*” (Banarlı 1987: 157) Aynı şekilde yukarıda güzellik kavramı için Türkçede kullanılan göstergelerin fazlalığı bu “*dili kullanan milletin güzelden anlaması, hem çok iyi anlaması demektir*” (Banarlı 1987: 158).”

Sonuç

Türkiye Türkçesinde güzellik kavramını göstermek için kullanılan birincil gösteren /güzel/ sıfatı kalıplaşmış ve birleşik yapılar içerisinde kullanıldığında yalnız kullanımıyla kazandığı anlamlar dışında anlamlar da kazanmıştır.

Kazanılan anlamlar ve oluşturulan kavram göstergeleri ile “güzel” sözcüğünün sözdizimsel açıdan bahsedilen yapılar içerisindeki yeri arasında birleşik sözcüklerde nispeten bir ilişki gözlenirken (birleşik fiillerde **yakışık, uygun** anlamını kazanması, sıfat görevinde kullanıldığı birleşik sözcüklerde ya **estetik** ve **sanata** dair kavram isimleri ya da **çiçek** isimleri oluşturması, isim tamlamalarının tamlanan kısmını oluşturduğu durumlarda da yalnızca **çiçek** isimleri oluşturma-

si¹⁸⁾ kalıplaşmış yapılarda – atasözleri ve deyimler – sözdiziminde ki yerinin anlamıyla bir ilişkisi olmadığı gözlenmiştir.

Başta Türkiye Türkçesinde olmak üzere diğer tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde “güzellik” kavramına işaret etmek üzere seçilen sözcüklerden hareketle Türkçenin güzellik kavramını, gör- fiiliyle, ışık (ve ışıkla ilişkili unsurlar: güneş, ay vb.), temizlik (ve onunla ilişkili olarak su), mamurluk, insan (bilhassa kadın ve yüz), kavramlarıyla ilişkilendirdiği görülmüş. Türkçenin güzellik kavramına işaret etmek üzere seçtiği gösterenlerin, kavramsallaşma süreçlerinde bahsi geçen kavramlar ve fiilden yola çıkılarak üretildiği tespit edilmiştir.

Ayrıca Türkçenin güzellik kavramı için kullandığı sözcüklere temel oluşturulan söz konusu kavramlarla ilişkili başka kavramlar da Türkçede güzellik göstergesi olarak kullanılmıştır.

Bu çalışmada, özellikle Türkiye Türkçesiyle diğer Türk lehçeleri arasında yapılan karşılaştırma neticesinde gözlemlenmiştir ki: Herhangi bir lehçede güzellik kavramına işaret eden bir genel bir gösterge bir başka lehçede de –bilhassa Türkiye Türkçesinde- güzellik kavramını göstermek üzere kullanılmaktadır. Buradan hareketle söylenebilir ki ortak kültürden beslenen Türkçenin lehçeleri göstergelerini anlamlandırırken ortak bilinçten hareket etmiştir.

KAYNAKÇA

- AGİŞEV, İ.M ve diğer. Başkorta – Russa Hüzlek. Moskava: Neşreti “Digora” Russkiy Yazık, 1996.
- AKERSON, Fatma Erkman. Gösterge Bilime Giriş. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2005.
- AKOBIROV, S. F ve diğer. Özbek Tilininİg İzahlı Lugatı. Moskva: İzdatelıstvo “Russkiy Yazık”, 1981.
- AKSAN, Doğan. Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- _____, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi. Ankara: Engin Yayınevi, 2009.
- ARAT, Reşit Rahmeti. Makaleler Cilt I. Ankara: Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1987.
- _____, Kutadgu Bilig İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.
- ATA, Aysu. Nasırü'd-din Bin Burhanü'd-din Rabguzi Kısasü'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları) II Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- ATALAY, Besim. Divanü Lugat-it-Türk III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006.
- _____, Divanü Lugat-it-Türk IV. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006.
- AYVERDİ İhsan. Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük I. İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi, 2005.

¹⁸⁾ Bunun nedeni söz konusu kavram işaretleyicilerinin yabancı dillerden birebir çeviri yolu ile Türkçeye kazandırılmış olmasıdır. Örneğin: **güzelavrat otu** Latince **atropa belladonna**nın (Çağbıyır, 2007: 1817) Türkçeye birebir aktarımıdır.

- BANARLI, Nihat Sami Türkçenin Sırları. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1987.
- BAYNİYAZOV, Ayabek ve Janar Bayniyazova. Türkiye Türkçesi Kazak Türkçesi Sözlüğü. (Ed. Kenan Koç) İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.
- BOLAY, Süleyman Hayri. "Â dem". İslam Ansiklopedisi. (I, 358-363). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- BOROVKOV, Aleksandr Konstantinoviç. Orta Asya'da Bulunmuş Bir Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar). (Çev. Halil İbrahim Usta ve Ebülfez Amanoğlu) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.
- BURAN, Ahmet ve Ercan Alkaya. Çağdaş Türk Lehçeleri. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- CAFEROĞLU, Ahmet. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1993.
- _____, Türk Dili Tarihi. İstanbul: Enderun Kitabevi, 2000.
- CLAUSON, Gerard. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. London: Oxford University Press, 1972.
- ÇAĞBAYIR Yaşar. Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2007.
- DAŞDEMİR, Muharrem. Dedem Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi. (Basılmamış Doktora Tezi) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- _____, "Yapıca Bağımsız Cümlelerden Oluşmuş Yan Cümleler". [Bildiri] (ss. 135-144) Uluslar arası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi 27-28 Ağustos 2007. (Ed. Hayati Develi) İstanbul: Kültür Üniversitesi Yayınları, 2007.
- DOĞAN, Mehmet Doğan Büyük Türkçe Sözlük. Ankara: Vadi Yayınları, 2001.
- DÜŞYENKOVA, T. P. ve diğer. Udmurtsko – Russkiy Slovar Okıla 50 000 Slov. İjevsk: Udmurtskiy İnstitut İstoriya Yazıka Literaturı, 2008.
- ECKMANN, Janos. Çağatayca El Kitabı. (Çev. Karaağaç) İstanbul: Kesit Yayınları, 2009.
- ECO, Umberto. Güzelliğin Tarihi. (Çev. Ali Cevat Akkoyunlu) İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2006.
- EKER, Süer. Çağdaş Türk Dili. Ankara: Grafiker Yayınları, 2003.
- ERASLAN, Kemal. Mevlana Sekkâ kî Divanı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- ERSOY, Feyzi. "Çuvaş Türkçesi". (ss. 1285 – 1340) Türk Lehçeleri Grameri (Ed. Ahmet B. Ercilasun) Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- ERSOY, Habibe Yazıcı "Başkurt Türkçesi". (ss. 749- 810) Türk Lehçeleri Grameri (Ed. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- GABAİN, Annemarie von. "Codex Cumanicus'un Dili". (ss. 73 - 118) Tarihi Türk Şiveleri. (Ed. Mehmet Akalın) Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları,
- GABAİN, Annemarie von. Eski Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- GÜLENSOY, Tuncer. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- GÜNŞEN, Ahmet. "Göster- ve Görset-/ Görset Fiillerinin Yapısı Üzerine" Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, (2005): 125-139.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin. Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller. [y.y.]: Cönk Yayınları, 1984.
- _____, Karahanlı Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.
- KAFESOĞLU, İbrahim. Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötügen Neşriyat A.Ş. Yayınları, 2010.
- KARA, Funda. Zebâ n-ı Türkî (Kélür-nâ me) İnceleme – Metin – Dizin. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2011.
- KARA, Mehmet. "Türkmen Türkçesi". (ss. 231 - 290) Türk Lehçeleri Grameri. (Ed. Ahmet Bican Ercilasun) Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- KARAĞAÇ, Günay. Lutfi Divanı Giriş – Metin – Dizin - Tıpkıbasım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

- KAYA, Ceval. Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- KIRAN, Zeynel ve Ayşe Kıran. Dilbilime Giriş. Ankara: Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş., 2010.
- KIRIŞÇIOĞLU, M. Fatih. "Saha Türkçesi". (ss. 1229 - 1284) *Türk Lehçeleri Grameri*. (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- KOÇ, Kenan ve diğer. Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- KORKMAZ, Zeynep. Türk Dili Üzerine Araştırmalar Birinci Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat. Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- LESSİNG, Ferdinand Diedrich. Moğolca-Türkçe Sözlük. (Çev. Günay Karaağaç) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- MANSUROĞLU, Mecdut. "Mevlâna Celâleddin Rumî'de Türkçe Beyit ve İbareler" Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, (1954): 207-220.
- NECİP, Emir Necipoviç. Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü. (Çev. İklil Kurban) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.
- NİŞANYAN, Sevan. Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü. Ankara, Adam Yayınları, 2004.
- ÖGEL, Bahaeddin. Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- ÖZBEK, Mehmet. Türkülerin Dili. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş. Yayınları, 2009.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş ve diğer. Dictionary of The Turkic Languages English: Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Tatar, Turkish, Turkmen, Uighur, Uzbek. London and New York: Routledge, 1999.
- ÖZTÜRK, Nurettin. Türk Edebiyatında İnsan. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2001.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal. Edebiyatta Dil Kullanımları. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2001.
- PAÇACIOĞLU, Burhan. VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2006.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali. Arkadaş Türkçe Sözlük Ankara: Arkadaş Yayınevi, 1994.
- SARAÇBAŞI, M. Ertuğrul ve İbrahim Minnetoğlu. Örneklili ve Açıklamalı Türkçe Deyimler Sözlüğü. İstanbul: Bilge Sanat Yapım Yayınları, 2002.
- ŞEMSETTİN Sami. Kamus-ı Türkî. (Ed. Paşa Yavuzarslan) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.
- TEKİN, Talat ve diğer. Türkmençe – Türkçe Sözlük. Ankara: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Limitet Şirketi, 1995.
- _____, Orhon Türkçesi Grameri. Ankara: Sanat Kitabevi, 2000.
- TUNALI, İsmail. Estetik. İstanbul: Cem Yayınevi, 1979.
- TÜZGEN, Mümin Abdulla. Türkçe - Uygurçe Lugat. Pekin: Milletler Neşriyatı, ty.
- ÜNAL, Tahsin. "Eski Türklerde Şehir ve Şehircilik". Türk Kültürü, 135 (1974): 27-34.
- YENİTERZİ, Emine. "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 15 (2010): 301-334.
- YUDAHİN, K.K. Kırgız Sözlüğü. (Çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- YUSUF, Berdak ve Mehmet Mahur Tulum. Sözlük Özbekistan Türkçesi – Türkiye Türkçesi Türkiye Türkçesi – Özbekistan Türkçesi. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994.
- YÜCEL, Bilal. Babür Divanı. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995.